

Makale Geçmişi:

Geliş: 1 Ağustos 2024

Kabul: 26 Ağustos 2024

Yayın: 31 Ağustos 2024

Makale Türü: Araştırma Makalesi/Research Article

SOSYAL BİLGİLER 7. SINIF DERS KİTABININ AVRUPA MERKEZCİ SÖYLEM AÇISINDAN İNCELENMESİ: YENİLEŞME OLGUSU ÖRNEĞİ¹

Zozan İpek
Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Öğrencisi
ipekzozan@gmail.com
ORCID: 0009-0001-7703-1433

Dr. Öğr. Üyesi Gökhan Abanoz
Amasya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,
Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü
Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı
gkhnabnz@gmail.com
ORCID: 0000-0002-8173-6559

Öz

Bu araştırma sosyal bilgiler 7. Sınıf ders kitabında yenileşme olgusu anlatısında kullanılan dil ve ifade biçimlerinin ardaan ve bağlam bilgisi açısından incelenerek bu konuyu oluşturan söylemlerin analizini içermektedir. Bu minvalde araştırmada yenileşme olgusu anlatısının oluşturan sözcükler ve cümleler gibi mikro yapılarla ortaya konulan anlatının, nasıl bir perspektiften kurgulandığını ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu bağlamda araştırma, kitaptaki yenileşme anlatısında kullanılan dilin neden olabileceği örtük veya aleni hegemonya ve tahakküm ilişkilerini çözümlenmeye yöneliktir. Araştırmanın bulguları sosyal bilgiler 7. sınıf ders kitabındaki yenileşme ile ilgili başlıklar altında yer alan verilerin ardaan ve bağlam bilgisi açısından çözümlenmesi ile elde edilmiştir. Araştırmada elde edilen bulgulara göre yenileşme olgusu anlatısını oluşturan söylemler ile Avrupa, merkezde etken bir özne konuma yerleştirilmiştir. Buna karşın Avrupa'nın yükselişinde kendinden önceki medeniyetlerin birikimlerinden bahsedilmediği Avrupa merkezci bir tarih anlatısı ön plana çıktığı tespit edilmiştir. Yenileşme olgusu anlatısının Osmanlı yenileşme hareketleri bağlamındaki bulguları ise Osmanlı Devleti'nin edilgen bir nesne olarak çevre konumunda ele alındığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Bilgiler 7. Sınıf Ders Kitabı, Tarih Öğretimi, Yenileşme Olgusu, Avrupa Merkezci Söylem

AN ANALYSIS OF THE 7TH GRADE SOCIAL STUDIES TEXTBOOK IN TERMS OF EUROCENTRIC DISCOURSE: THE EXAMPLE OF THE REFORM PHENOMENON

Abstract

This research involves the analysis of the language and expressions used in the narrative of the modernization phenomenon in the 7th-grade Social Studies textbook, by examining them in terms of background and context information. In this regard, the research aims to reveal from what perspective the narrative of the modernization phenomenon is constructed by analyzing the microstructures such as words and sentences that constitute the narrative. In this context, the research aims to analyze the implicit or explicit relations of hegemony and domination that may arise from the language used in the narrative of modernization in the textbook. The findings of the research were obtained through the analysis of the data presented under the topics related to modernization in the 7th-grade Social Studies textbook, in terms of background and contextual information. The findings of the research were obtained through the analysis of the data presented under the topics related to modernization in the 7th-grade Social Studies textbook. However, it has been determined that a Eurocentric narrative of history emerges, in which the contributions of earlier civilizations to Europe's rise are not mentioned.

¹ Bu çalışma 23-25 Ekim 2023 tarihinde düzenlenen 11. Uluslararası Sosyal Bilgiler Eğitimi Sempozyumunda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

The findings related to the narrative of modernization in the context of the Ottoman modernization movements indicate that the Ottoman Empire is regarded as a passive object positioned in the periphery.

Key Words: Social Studies Textbook, History Teaching, The Phenomenon of Innovation, Eurocentric Discourse.

GİRİŞ

Evrensel tarihin öğretimi ve bunun içinde Batının işgal ettiği yere dair ben merkezci bir anlatıyı temsil eden Avrupa merkezli tarih anlayışının ders kitaplarına yansımaları önemli bir durumdur. Avrupa merkezli tarih anlayışı, genel olarak Batılıların uygarlık ve modern dünyayı kendilerinden önceki toplumların birikimlerine gereksinim duymadan inşa ettikleri kabulüne dayanmaktadır (Nakip, 2014). Bu kabulün tarihsel coğrafya açısından teorik çerçevesi ise tarih kitaplarındaki anlatı ve tarih atlaslarındaki haritalar ile sağlanmaktadır. Örneğin Antik Yunan söz konusu olduğunda Yunanlıların gemilerine atlayarak Anadolu, Karadeniz, Mısır ve İtalya sahillerindeki ticaret kolonileri (Çıvgın ve Yardımcı, 2007), Orta çağ söz konusu olduğunda Ceneviz ve Venedik'e ait Karadeniz ve Doğu Akdeniz ticaret kolonileri ve Doğu Akdeniz sahilleri boyunca kurulan Haçlı kontlukları (McEvedy, 2008) erken modern çağ öncesi bir medeniyetin çekirdeği dışında örgütlenmesi olarak göze çarpmaktadır. Modern çağ söz konusu olduğunda ise okyanuslaşmaya dayalı keşifler neticesinde kolonizasyon faaliyetleri ve sömürge coğrafyaları ile Avrupa arasındaki ticaret, Batı uygarlığını merkez dışındaki çevrelerde etken ve özgül bir ağırlığa sahip olarak öne çıkarmaktadır (Abanoz, 2024).

Amin'e göre (2018) kökenleri Rönesans'a kadar uzanan Avrupa merkezcilik, çağdaş kapitalizme ait kültür ve ideolojinin bir boyutunu oluşturduğundan çağımıza ait bir olgu olarak 20. yüzyıldan itibaren gücünü artırmıştır. Avrupa merkezliğin egemen ideolojilerin ve toplumsal kuramların çoğunda göze çarpan sistemli ve önemli bir çarpıtma olarak yorumlanabileceğini ileri süren Amin'e göre bir paradigma olarak çok zaman sözde kesinliklerin ve sağduyunun bulanık ortamında kendiliğinden iş gördüğünü belirtmektedir. Ayrıca Amin Avrupa merkezliğin birçok biçimde ortaya çıkabileceğini ifade etmektedir. Avrupa merkezliğin kendini gösterdiği alanlardan birisi de hiç şüphesiz Batı'yı uygarlığın oluşmasında bir özne olarak gören tarih yaklaşımıdır. Kuramsal temellerinin Hegel'in tarih felsefesinde net bir şekilde görülebilecek olan Avrupa merkezli tarih düşüncesi, uygarlığın doğum çağını Doğuya hasrederek başlangıç aldıktan sonra diğer bütün gelişimini Germen dünyasına dayandırmaktadır. Buna göre Antik Yunan uygarlığın delikanlılık çağını temsil etmektedir. Ardından uygarlık, Roma'da soyut genelliğine kavuştuktan sonra yeni dünya olarak kabul ettiği Hıristiyanlık üzerinden yaşlılık çağı olan modern Germen dünyasını uygarlığın en olgun aşaması olduğunu ileri sürmektedir (Soykan, 1999).

Avrupalıların kendileri dışındaki toplumlar karşısında üstünlüğünü varsayımına dayanan Avrupa merkezcilik, demokrasiyi, bilim, feodalizm, kapitalizm ve çağdaş ulus devlet gibi bugünkü dünyayı kendilerinin tarihsel birikimin sonucu olduğu iddiasıyla deneysel dayanağı olan olgular olarak kabul etmektedirler. Bundan dolayı Avrupa merkezli söylemini, kendilerinin ön yargı ve eğilimleri ile ilgili bir söylem olmak yerine tarihi ve bilimsel bir olgular toplamının teşkil ettiği doğal bir nihai durum olarak görmektedirler (Blaut, 2015). Buna karşın Amirin de aralarında bulunduğu pek çok sosyal bilimci Avrupa merkezli tarih ve uygarlık görüşü, yüzyıllar boyunca bir bütün olarak dünyada yer alan toplumsal, siyasal ve ekonomik gelişmeye dair değerlendirmelerimizi çarpıtmak ve insanlık tarihi hakkındaki kavrayışı bulanıklaştıran analitik bir pranga olduğunu savunmaktadır (Frank ve Gills, 2003). Batı dışı toplumlar için bu abartılı ve aşırı bir yorum olmak yerine önemli ölçüde haklı bir eleştiri değerlendirilebilir. Zira Avrupa-merkezli tarih anlayışı ve yazımı, Batı dışındaki yerli kimliğin gelişimini ikincilleştirmekte ve onu politik, iktisadi, askeri ve hukuki anlamda da beslenen bir edilgenliğe hapsedmektedir. Bu durum Batılı bakış açısında 18. asırdan beri beslendikleri sömürge ihtiyacının doğal ve anlaşılabilir bir neticesidir. Buna karşın Avrupa çekirdeğinin dışında kalan ve bu yazgıdan bunalmış çevre toplumları, kaçınılmaz şekilde bu prangadan kurtularak bunun değişmesini istemektedirler. Çünkü bu haliyle Avrupalılar istedikleri gibi politikalar üretirken, çevre coğrafyalardaki insan toplumları özerk ve kendi hedeflerine yönelik uygulamaları hayata geçirememektedirler (Özdemir, 2019).

Avrupa merkezliği Avrupa'nın modern dünya üzerindeki hâkimiyetinin Avrupa'ya özgü tarihsel başarılarla açıklanması olarak tanımlayan Wallerstein'e göre (2000) bu tarih anlatısının olayları çarpıtarak tahrif edişi, tarih yazımının ek olarak medeniyet, evrenselcilik ve şarkiyatçılık gibi bir dizi ben merkezli tanımlama ve kabuller üzerinden gerçekleşmektedir. Bunlar özetle açıklanacak olursa modern Batı, kendini diğer medeniyetler arasında bir medeniyet olmaktan öte benzersiz biçimde veya en azından özel bir şekilde medeni olarak görme eğiliminde olması, uygarlaştırıcı misyon söylemine hizmet etmektedir. Bununla birlikte zamanın ve mekânın her noktasında geçerli olan bilimsel hakikatlerin var olduğu görüşü evrenselciliği berkitirken, şarkiyatçılık ise Batılı olmayan

medeniyetlerin özelliklerine ilişkin şematik ve soyut önermeler bütünü olarak tanımlanabilir. Avrupa merkezçiliği tarihi yanılmanın ve saptırmanın özel bir durumu olarak tanımlayan Khella'ya göre (2005) bu yanılsama sadece Avrupa'nın sunumuna bağlı olarak değil; fakat Batı dışındaki tarihin işlenmesi ile gerçekleştirilmektedir.

Öte yandan Avrupa'nın diğer medeniyetlere karşı ben merkezci tarih anlayışı, Osmanlı coğrafyası ve Türk tarihi söz konusu olduğunda oryantalizm olarak kendini göstermektedir. Edward Said'e göre oryantalizm Doğunun Doğululaştırılması, imgesel coğrafya ve keyfi temsil biçimleri temsil etmektedir. 18. asrın sonundan itibaren Batı hegemonyasının etkisinde akademilerde araştırılacak, müzelerde sergilenecek sosyal bilimlere ait tezlerle açıklanabilecek bir Doğu kavramı ortaya çıkmıştır. Egemen Batı bilincinin ben merkezçiliğine dayanan bu Doğu imgesi, önce Doğunun kim ve ne olduğuna dayalı genel düşüncelere göre, sonrasında ise ampirik gerçeklik yerine baskı, arzu ve yansıma öbeğine dayan bir mantığa göre şekillendirilmiştir (Said, 2017). Bu yönüyle oryantalizm, Avrupa merkezci tarih görüşünün Osmanlı ve İslam'a dair bir yansıması olarak okunmalıdır. Şimşek'e göre Avrupalı kimliğinin üstünlüğüne dayanan Avrupa merkezçiliğin, yazın dünyasına yansıdığı önemli alanların başında tarih gelmekte ve Türkiye'de okutulan tarih ders kitapları da Avrupa merkezci tarih anlatısından nasibini almıştır. Tarih ders kitaplarında Avrupa merkezçilik zaman, mekân, kavram, olgu ve anlatı düzeyinde etkisini hissettirmektedir (Şimşek, 2013).

Toplumsal kimliğin oluşumu iyi vatandaşların yetiştirilmesi için önemli bir unsur olan ve geçmişte ne olduğunun gerçek içeriğine yeniden vurgu yapan tarih öğretimi, milli kurumların, sorunların ve değerlerin ortaya çıkışına dair bilgilere ulaşmamıza olanak sağlamaktadır. Bir diğer deyişle tarih geçmişin laboratuvarına erişimde tek önemli kaynak durumundadır. Bunun yanı sıra sorumlu vatandaşlık için gereken uluslararası ve mukayeseli bakış açıları sunarak; toplumların geçmişte diğer toplumlarla etkileşiminin mahiyetine dair kanıtlar sunmaktadır (Stearns, 2009). Buradan yola çıkarak tarihin bir bilim olarak amacının diğer bilimler gibi gerçeği ortaya çıkarmak olduğu tarih öğretiminin amacının ise bu önermeden bağımsız düşünülemediğini kabul etmek ve tarihin bir ideoloji aktarımı olmadığı bilmek gerekir (Safran, 2014).

Ders kitapları, hedef kitlesi olan öğrencilerin ve geleceğin eğitimli vatandaşlarının tarihin bütününe dair algılarının ve gelecek tasavvurlarının şekillenmesi ile kendilerini geçmişin ve bugünün dünyaya dair düşüncelerinin oluşmasında önemli bir yere sahiptir. Bu açıdan günümüz dünyasında etkin vatandaşların yetiştirilmesini amaç edinen sosyal bilgiler dersi ve içeriğindeki tarihi konulara, bu noktada önemli bir görev düşmektedir. Aslan'a göre (2006) tarih eğitimi, çocukların zihinsel kapasitesinin ve temel becerilerinin gelişimine katkı sağlamak, insanlığın ve toplumların geçirdiği değişimleri anlamının yanında uygarlığın kültürel birikiminin anlaşılması ve çağdaş bir birey ve vatandaşlık bilincinin ortaya çıkarmak açısından önem taşımaktadır.

Tarih öğretiminin amaçlarını çağdaş ve geleneksel olarak ikiye ayırırken Demircioğlu'na göre öğrencilere geçmişin bilgisi öğretilerek; tarihini, toplumunu, değerlerini, kültürünü tanıyan ve benimseyen iyi vatandaşların yetiştirilmesi hedeflenmektedir. Ayrıca geçmişin bilgisi öğretilirken, içinde yaşanılan toplumun kimliği öğrenciye aktarılmaya çalışılarak kimlik gelişimine de yardımcı olunmaktadır (Demircioğlu, 2007). Dolayısıyla tarih öğretimi bugünün etkin vatandaşlarının yetiştirilmesinde ve vatandaşlık bilincinin artırılmasında kritik bir role sahiptir. Kendi milletinin evrensel uygarlığa katkılarını öğrenerek yetişen bireylerin ulusal kimlik duyguları geliştirirken bireylerin kendini daha değerli ve önemli hissetmesine yardımcı olacağı açıktır. Bu gurur ve aidiyet duygusu, bireyin vatandaşlık bilincini ve topluma olan bağlılığını artırmaktadır. Bu bakımda ortaöğretim kademesinde sosyal bilgiler ders kitapları içindeki tarihi konuların içeriği ve anlatımı önem taşımaktadır.

Bu araştırmada sosyal bilgiler 7. sınıf ders kitabı Türk Tarihinde Yolculuk Ünitesinde yer alan yenileşme olgusu içerisinde Avrupa'da erken modern çağda başlayan gelişmeler ve Osmanlı Devletindeki bozulan kurumları düzenlenmesini kapsayan yenileşme faaliyetleri incelenmiştir. Ders kitabında yenileşme olgusu Avrupa'daki Reform, Rönesans, Coğrafi Keşifler, Aydınlanma, Sanayi Devrimi, sömürgecilik ve Fransız İhtilali gibi uzun soluklu bir dizi gelişmeyi kapsayan olay ve olgulardan oluşmaktadır. Yenileşme Osmanlı Devleti özelinde ise geleneksel kurumlarının bozulması neticesinde girilen bir takım yapısal değişimleri içermektedir. Kitapta bu konu, İslahatlarla değişen Osmanlı kurumları başlığı altında anlatılmaktadır (MEB, [Millî Eğitim Bakanlığı], 2022). Bu durum Batıyı merkezi bir konuma yerleştirirken batı dışı toplumları edilgen konumuna düşürmektedir.

Amaç

Bu kapsamda araştırmada aşağıda verilen problem cümlesi ve alt problemlerden yola çıkarak sosyal bilgiler 7. sınıf ders kitabında yenileşme olgusu anlatısının nasıl ve neye göre kurgulandığını ortaya çıkarmak amaçlanmıştır.

Dolayısıyla kitapta yenileşme konusunu oluşturan küçük parçalar olan sözcükler ve cümlelerin dizilişyle ortaya konulan yenileşme anlatısında kullanılan dilin neden olabileceği örtük veya aleni hegemonya ve tahakküm ilişkilerini çözümlenmeye yöneliktir. Araştırma, ilgili soruna dair 7. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabında yenileşme olgusu özelinde Avrupa merkezci tarih anlayışına dair bulguları ortaya koyması açısından önem taşımaktadır. Araştırmanın problem cümlesi; 7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabındaki yenileşme olgusu nasıl aktarılmaktadır ve Avrupa merkezci bakış açısından etkilenmiş midir? şeklindedir. Araştırmanın amacı ve problem cümlesine bağlı olarak aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

1. Ders kitabında yenileşme olgusunun aktarımında Batı uygarlığı etken ve özne konumunda mıdır?
2. Yenileşme anlatısı söylem olarak Batı dışı toplumları edilgen ve nesne konumunda mı ele almaktadır?
3. Yenileşme olgusu anlatısında coğrafi olarak merkez-çevre kavramsallaştırması bulunmakta mıdır?
4. Yenileşme anlatısında ilerlemeci tarih anlayışı mı yoksa döngüsel tarih anlayışını hakimdir?
5. Osmanlı Yenileşmesi anlatısının dili galip-mağlup ilişkisi ekseninde mi şekillenmiştir?

YÖNTEM

Bu başlık altında araştırmanın yöntemi ve modeli, çalışma grubu, araştırmacıların rolü ile verilerin toplanması ve analizi alt başlıklarına yer verilmiştir.

Araştırmanın Yöntemi ve Modeli

Bu araştırma nitel araştırma yöntemleri kapsamında yer alan anlatı araştırma desenini içermektedir (Yıldırım & Şimşek, 2013, 188). Bununla birlikte araştırma eleştirel söylem analizini kapsamaktadır. Söylem çalışmalarının yeni disiplinler arası tarihi, 2000 yılı aşkın bir süre öncesine ait eski retorik ve şiirsel eserlere kadar izlenebilmekle beraber modern gelişimi 1960'ların ortalarına kadar uzanmaktadır (Van Dijk, 1988). Eleştirel söylem analizi, öncelikle sosyal güç istismarı ve eşitsizliğinin sosyal ve politik bağlamda metin ve konuşma yoluyla nasıl hayata geçirildiğini, yeniden üretildiğini ve meşrulaştırıldığını inceleyen analitik araştırma olarak tanımlanabilir (Van Dijk, 2001). Araştırmada eleştirel söylem analizinin kullanılmasının nedeni, araştırmanın amacı ve problem durumuna bağlı olarak ders kitabında yenileşme olgusuna dair söylem aracılığı ile kurulan Avrupa merkezli tarih anlatısının neden olduğu dilsel ve iletişimsel hegemonyanın açığa çıkarılmasında etkili bir yöntem olacağı kabulüne dayanmaktadır. Çünkü her söylem bir ifade biçimi olarak dile gelmeden önce belli bir değerler veya kabuller manzumesine dayanmaktadır. Bu değer ve kabullerin söylem biçiminde dile getirilmesi ise dış dünyaya yönelik yargılar olarak toplumsal ve politiktir. Dolayısıyla her söylem aslında eyleme dönüktür ve bir bağlam içine gömülmüştür. Van Dijk'e göre (1993) eleştirel söylem analizi dilin kullanımı söylem veya iletişimsel olayların tahakküm ve eşitsizliğin yeniden üretimindeki rolünün bir açıklamasını getirebildiği ölçüde eleştirel, toplumsal ve siyasal çözümlenmelere önemli ve özel bir katkı sağlamakta etkili bir yöntemdir. Söylemin egemenlik kurmada iki açıdan araç olduğunun savunan Van Dijk, bu tahakkümün bir metinde belirli bağlamlardaki söylemin pratikte gerçekleşmesi şeklinde doğrudan veya zihinler üzerinde dolaylı olarak egemenlik kurabileceğini savunmaktadır. Bu süreç ilk durumda baskın söylemin başkalarının iletişim haklarını etkili bir şekilde sınırlaması ikinci olarak da kamusal alanda söyleme erişim noktasında kontrol kurarak kamusal zihni yönetebilmektedirler (Van Dijk, 1993).

Çalışma Grubu

Bu araştırmanın çalışma grubunu T.C Millî Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulu tarafından 18.04.2018 gün ve 8 sayılı kararı ile beş yıl süre ile okutulması uygun görülen Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Sosyal Bilgiler 7 ders kitabı oluşturmaktadır.

Tablo: 1 Avrupa merkezci söylem açısından incelenen ders kitabı

Kitabın Yazarı	Yayımlı Yılı	Sınıf Düzeyi	Kitabın Adı	Yayınevi
Öznur AÇIL Hülya GÜVENÇ Ayşegül HAYTA Sercan KILIÇ	2022	7. Sınıf	Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Sosyal Bilgiler 7 Ders Kitabı	MEB

Verilerin Toplanması

Araştırmanın veri toplama aracını doküman incelemesi tekniği oluşturmaktadır. Bilindiği gibi doküman incelemesi doğrudan gözlem ve görüşme yönteminin mümkün olmadığı durumlarda veya araştırmanın geçerliliğini artırmak

için çalışılan araştırma problemiyle ilgili yazılı malzemelerin araştırmaya dâhil edildiği bir yöntemdir (Yıldırım & Şimşek, 2013). Araştırmanın uzun süreli etkileşim ve uzman incelemesi ile inandırıcılığı; tutarlılık incelemesi ile tutarlılığı, ayrıntılı betimleme ile aktarılabirliği; teyit incelemesi ile teyit edilebilirliği sağlanarak güvenilirlik ve geçerlilik sağlanmıştır (Yıldırım & Şimşek, 2013).

Verilerin Analizi

Bu araştırmanın verileri eleştirel söylem analizine dayalı çalışmalarda kullanılan ardalan bilgisi bağlamında çözümlenmiştir. Eleştirel söylem analizi çalışmalarının bir parçası olarak ardalan bilgisi, olayların siyasal, tarihi, toplumsal arka planını açığa çıkarması açısından oldukça önemlidir. Bir olayın, siyasal ve tarihi yönünü bilmek, olayı neden-sonuç ilişkileri içinde anlaşılır kılarak metindeki gömülü ideolojinin ortaya çıkarılıp anlamlandırılmasına olanak vermektedir (Yardım & Doğruel, 2019). Bu kapsamda sosyal bilgiler 7. sınıf ders kitabında makro bir yapı olarak yenileşme olgusu anlatısı, başlıklara göre tematik ve konulara göre şematik iki yapıya ayrılmıştır. Ardından bu genel yapının ardalan ve bağlam bilgisinin çıkarılacağı mikro yapı içindeki cümlelerin sentaktik çözümlenmesi yapılmıştır. Çözümleme neticesinde yenileşme anlatısını oluşturan cümlelerde tespit edilen özne-nesne, etken-edilgen, merkez-çevre, galip-mağlup kavramları üzerinden dil aracılığı ile dolaşıma sokulan söylemlerin ardındaki ideoloji ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Tablo 2. Araştırmanın Veri Seti Çözümlemesi

Tematik Yapı	Makro Yapı	Şematik Yapı	Mikro Yapı
			Sentaktik Çözümleme
Avrupa Gelişiyor Osmanlı ve Diğer Devletler Etkileniyor.		Coğrafi Keşifler	Özne-Nesne Yapısı
Islahatlarla Değişen Osmanlı Kurumları		Rönesans	Etken-Edilgen Yapı
		Reform	Merkez-Çevre Bağlamı
		Aydınlanma	Galip-Mağlup İlişkisi
		Fransız İhtilali	Döngüsel-Çizgisel Tarih Anlayışı
		Sanayi İnkılabı	

BULGULAR

Bu başlık altında araştırmanın bulgularına yer verilmiştir. Bulgular araştırmanın problem durumu ve alt problemlerine bağlı olarak yenileşme olgusu anlatısındaki dil ile kurulan etkenlik-edilgenlik özne-nesne, merkez-çevre gibi kavramlara ile ilerlemeci ve çizgisel tarih anlayışları etrafında şekillendirilmiştir.

Yenileşme Olgusu Anlatısında Avrupa Merkezci Tarih Anlayışına Dair Bulgular

Kitapta yenileşme olgusuna dair anlatıya giriş derebeylik (feodalite), burjuva, ihtilal, sömürgecilik ve kapitülasyon kavramlarının oluşturduğu beş anahtar kelime ve bunların açıklamaları ile başlatılmıştır (MEB, 2022, s. 64). Bu kelimeler, incelendiğinde Orta çağ, Yeniçağ ve Yakınçağlarda Avrupa siyasal, sosyal ve ekonomik tarihi ile alakalı kelimeler olduğu görülmektedir. Dolayısıyla kitaptaki yenileşme olgusu Avrupa'yı merkeze alan bir tarih anlayışını ortaya koymaktadır. Bunlardan bir devletin bir anlaşmaya bağlı olarak başka devletlere tanıdığı iktisadi ve sosyal ayrıcalıklar olan kapitülasyon (TDK), Osmanlı Devletinin gücünün zirvesinde olduğu II. Selim döneminde 1569 tarihinde bağış olarak verilmişken kitapta kapitülasyonlar, "Osmanlı Devleti, ülkesindeki ticareti canlandırmak için Avrupalı devletlere kapitülasyonlar (ticari ayrıcalıklar) vermek zorunda kaldı." (MEB, 2022, s. 66) ifadesi ile bu bilgiden bahsedilmeden geçmektedir.

Konuya atılan "Avrupa Gelişiyor, Osmanlı ve Diğer Devletler Etkileniyor." başlığı, Avrupa yenilik ve gelişmelerin banisi olarak özne konumuna yerleştirilirken Avrupa dışındaki dünya bu yenilik ve gelişmeler karşısında bir nesne konumuna indirilmiştir. Keza bu ifade, Avrupa'yı yenileşme ve gelişme konularında merkezi bir yere oturturken Osmanlı ve diğerleri onun etrafındaki çevreler olduğu algısı içinde sunulmaktadır. Ayrıca bu ifade biçimi Avrupa'yı etken bir konumda ele alırken Avrupa dışındaki dünyayı edilgen bir konuma indirgemektedir. Buradan yola çıkarak yenileşme olgusunun aktarımında "Avrupa merkezci" bakış açısının açıkça kendini gösterdiği söylenebilir.

Yine kitapta ilerleme, değişim ve gelişime dair Coğrafi Keşifler, Burjuva sınıfının ortaya çıkışı ve Rönesans arasındaki nedensel çıkarımın da sorunlu olduğu görülmektedir. Söz gelimi kitapta yer alan; "Avrupalı devletler keşfettikleri yerlerde sömürge imparatorlukları kurdu. Keşfedilen yerlerden değerli madenler ve çeşitli ham maddeler Avrupa'ya taşındı ve Avrupa zenginleşti. Zenginleşen Avrupa'da sanata önem veren bir sınıf ortaya çıktı.

Bu durum da Rönesans'ın başlamasında etkili oldu." (MEB, 2022, s. 66) şeklindeki ifade buna örnek gösterilebilir. Halbuki Rönesansın başlaması, asırda Coğrafi Keşiflerin neticesinde 18. asra denk gelen sömürgelerin kurulması ile oluşan sermaye birikiminden daha önce 14. asrın ikinci yarısında başlayan bir dönemdir. Ayrıca kitapta Rönesans dönemi için, "Bu dönemin en önemli özelliği öğrenme ve anlama çabası ile insanlık için yeni bir dönemin başlayacağı ümidinin uyanmasıdır." (MEB, 2022, s. 67) ifadesindeki evrensellik vurgusu bu noktada bir diğer örnektir. Bu ifade, Avrupa'ya özgü bir gelişme iken Rönesansın içinde kurgulandığı yukarıdaki söylem, sanki Avrupa dışı toplumların da Skolastik bir çağdan yeni döneme girdikleri bir algıya neden olmaktadır. Bilindiği üzere İtalya'da başlayan Rönesans, kültürel, bilimsel ve entelektüel alanda Skolastik düşüncenin hâkim olduğu Avrupa'da Katolik dünya açısında tarihsel bir yarılmayı temsil etmektedir. Fakat kitaptaki Rönesans anlatısındaki insanlık ifadesi ile vurgulanan evrensellik anlamı bütün dünyanın eş zamanlı olarak Skolastik bir dönemden çıkışında bir ümit algısı içinde verilmiştir. Bu durum Avrupa'nın bir özne olarak insanlığın yeniden doğuşunda merkezde bir yer işgal ettiği algısını ortaya çıkarmaktadır.

Yine "Rönesans'ın yayıldığı XV ve XVI. yüzyıllarda Osmanlı Devleti, fetih politikası ile topraklarını sürekli genişletti. XVI. yüzyılda askerî ve ekonomik olarak dünyanın en güçlü devleti durumuna geldi ancak aynı gelişmeyi bilimsel ve teknolojik alanda gösteremedi." (MEB, 2022, s. 69)cümlesi, Avrupa merkezci tarih düşüncesinin izlerini taşımaktadır. Bu ifade Avrupa'yı bilim ve teknolojiyi ile yan yana getirerek medeniyet kavramı ile eşleştirirken Osmanlı Devleti özelinde İslam dünyasını savaştan beslenen siyasi ve iktisadi güç ile ilişkilendirmektedir. Kitaptaki bu ifade, 16. asır dünyasında Avrupa'yı medeniyetin hamisi ve sembolü konumuna yükseltirken Türkleri ise medeniyet birikimi karşısında bir konuma düşürmektedir. Halbuki dünyada hiçbir sistem yoktur ki onun savaş üstünlüğü ve ekonomik gücü, bilimsel bilgisi ve teknolojisinden bağımsız bir şekilde düşünülebilin. Buna karşın kitapta Reform hareketlerine dair bilgi verilirken "Avrupa'daki olayları yakından takip eden Kanuni Sultan Süleyman, Luther'i destekledi ve Haçlı birliğinin parçalanmasını da fırsat bilerek pek çok yeri fethetti." (MEB, 2022, s. 70) cümlesi, Türkleri savaş ile yan yana getiren Rönesans bahsindeki tutumun devam ettiği görülmektedir.

Rönesans başlığı altında verilen Avrupalı ve Müslüman bilim insanları incelendiğinde, Leonardo Da Vinci, Dante, Machiavelli, Shakespeare, Montaigne, Cervantes, Erasmus, Michelangelo, Dürer ve Copernicus gibi birçok Avrupalı bilim insanına yer verilirken İslam felsefe-bilim tarihinden sadece İbn-i Sînâ, Fârâbî ve İbn Rûşd olmak üzere üç bilim insanının adı zikredilmektedir. Buna karşın Rönesans döneminin başlamasında taşıyıcı bir rol üstlenen Yunanca metinlerin, İtalya'ya taşınması, ders kitabında Bizanslı entelektüel ve düşünürlerle nispet edilmiştir. Bu durum kitapta; "Bizanslı bilim insanlarının İtalya'ya geçerek burada Bizans edebiyatının kütüphanelerini, aydın derneklerini ve akademilerini kurdular" (MEB, 2022, s. 67-68) ifadesi ile kendini göstermektedir. Kitapta Reform, Rönesans gibi yenileşme hareketlerinin ortaya çıkması matbaanın icadına bağlanmaktadır. Buna karşın Zaman İçinde Bilim ünitesindeki Karanlıktan Aydınlığa konusunda Avrupa'da yaşananların bilime katkısı başlığı altında matbaanın icadı aktarılırken Avrupa merkezci söyleme rastlanılmaktadır. Kitapta yer verilen "Gutenberg, XV. yüzyılda Avrupa'da harf dizgisinin hareketli harflerle baskı tekniğini geliştirdi. Bu yöntemde harf kalıpları, basılacak metne göre dizilerek baskı yapıldı" (MEB, Sosyal Bilgiler 7, s. 133) ifadesi, buna örnek verilebilir. Buna karşın ilgili başlık altında matbaanın 15. asır öncesi Çin'de ortaya çıkışı ve geçirdiği evrelere yer verilmediği görülmektedir.

Fransız ihtilali başlığı altında konuya ilk giriş yapılan, "1789 yılında yaşanan Fransız İhtilali; Yeni Çağ'ın bitmesine, Yakın Çağ'ın başlamasına sebep olan siyasi ve sosyal bir olaydır." (MEB, 2022, s. 71) şeklindeki cümlede bir çağ açıp bir çağı kapattığına yönelik ifade, modern Batının ilerlemeci tarih anlayışını ortaya koymaktadır. Kitapta Fransız İhtilalinin sonuçlarına dair "Özgürlük, eşitlik, demokrasi, milliyetçilik gibi kavramlar tüm dünyaya yayıldı." (MEB, 2022, s. 72) cümlesi, Avrupa'yı merkez dünyanın geri kala bölümünü de ondan etkisindeki edilgen bir konuma düşürmektedir. Keza aynı sayfada Osmanlıların Fransız İhtilalinden olumsuz etkilendiklerine dair ifade Avrupa dışındaki dünyaya dair edilgenlik algısını devam ettirmektedir. Osmanlı Devleti, içinde pek çok milleti barındırdığı ve bu milletler Avrupa'nın da destek vermesiyle ayaklandılar ve bağımsızlıklarını ilan ettiklerine dair ifadeden sonra "Fransız İhtilali'nin Osmanlı Devleti'ne olumlu etkileri de oldu. Eşitlik, özgürlük, adalet, cumhuriyet gibi kavramlar ülkede yayıldı." (MEB, 2022, s. 72) ifadesi, Fransız İhtilali öncesi, Osmanlı toplumunda adalet ve özgürlük gibi kavram ve hakların olmadığı ve isyan ederek bağımsızlığına kavuşan bölgelerdeki ayaklanmaların ilgili konulardaki eksikliklere dayandığı çağrışımını ilk olarak akla getirmektedir. Ayrıca bu ifadeler ile Avrupa'nın insan hakları konusunda diğer toplumların medenileşmesinde etken bir konuma yerleştirildiği söylenebilir.

Kitapta Avrupa merkezci tarih anlatısı ile ilişkilendirilecek bir diğer olgu Sanayi Devriminin sonuçları bağlamında verilen ifadelerdir. “Sanayi İnkılabı bütün ülkeleri ekonomik, siyasi ve kültürel alanda etkiledi.” (MEB, 2022, s. 73) cümlesi yine Avrupa’daki iktisadi gelişmelerinin bütün dünya üzerinde etkisi olduğu dolayısıyla Avrupa’nın gücü ve dünya üzerinde kurduğu hegemonya tarihsel olarak meşrulaştırıcı bir söylemi içermektedir. Kitapta Avrupa merkezci söyleme hizmet eden bir diğer olgu sömürgecilik kavramı özelinde sömürgeciliğin sonuçlarına dair ifadelerdir. “Avrupa devletleri dünyanın pek çok bölgesini keşfince yeryüzündeki zenginlikleri, ham maddeyi ve insan gücünü Batı’ya aktardı. Avrupa zenginleşirken sömürülen ülkeler hem kaynaklarını hem de dinî, kültürel değerlerini kaybetti.” (MEB, 2022, s. 74) ifadesi, Avrupa merkezci tarih öğretisinin çevre karşısındaki üstünlüğünü simgeleyen sömürgeci anlatıya hizmet etmektedir.

Islahatlarla değişen Osmanlı Kurumları başlığı altında verilen yenileşme faaliyetlerinin giriş paragrafı, “Bu dönemde Avrupa; coğrafi keşifler, Rönesans ve Reform gibi gelişmelerle bilim, sanat, ekonomi ve askerî alanda ilerlemeye başladı. Osmanlı Devleti bu gelişmeleri takip edemedi. XVII. yüzyıldan itibaren çağın gerisinde kalmamak için yenilikler yapmaya başladı.” (MEB, 2022, s. 75) ifadeleri Avrupa merkezci tarih anlatısının izlerini taşımaktadır. Ayrıca Avrupa’daki bilimsel ve teknolojik gelişmeler daha çok Rönesans hareketlerinin bir sonucuydu. Yukarıdaki paragrafta ifade edilen olgulardan Reform hareketleri, tamamen Avrupa’nın tarihsel, sosyal ve teolojik koşulları ile alakalı ihtiyaçların bir sonucu ortaya çıkan gelişmelerdir. Osmanlı’nın geri kalması söz konusu olduğunda Reform Hareketlerinin etkisinden bahsedilmesi yerel olan bir gelişmenin galibin diliyle evrensel alana teşmil edilmesidir. Keza hoşgörü ve istimalet (hoşgörü) politikasının olduğu bir sistemde Coğrafi Keşifler gibi ucu sömürgeciliğe çıkan bir gelişmenin yaşanmasını beklemek, değişim ve yenileşmeye galibin dili ve bakış açısı üzerinden bakmaktır.

Ayrıca kitapta Osmanlı Devletinin çeşitli alanlarda islahat faaliyetlerine girişme sebeplerinin iç koşullardan ziyade Batı’da 15. asırdan itibaren yaşanan gelişmeler bağlandığı görülmektedir. Bu durum Aydınlanma Çağı başlığı altında yer alan aşağıdaki ifadelerde kendini göstermektedir:

Osmanlı Devleti önceleri Avrupa’da yaşanan gelişmelere duyarsız kaldı. XVIII. yüzyıldan itibaren Batı kaynaklı kurumlar ve fikirler Osmanlı Devleti’nde de hayat bulmaya başladı. Bu durum XIX. yüzyılda daha da güçlendi. Böylece dinî fikir ve kurumların, gelenekleşmiş yaşam tarzının yanı sıra Batıcılık fikri gelişip yayılmaya başladı. (MEB, 2022, s. 70)

Bu paragraftaki duyarsız kalma ve Batı kaynaklı fikir ve kurumların hayat bulması ifadeleri, yenileşme olgusu anlatısındaki dilin galip-mağlup ve özne-nesne ilişkisi retoriği içinde Avrupa merkezli kullanıldığını göstermektedir. Paragraftaki Batıcılık fikrinin gelişip yayılmaya başladığına dair ifade ise Avrupa’nın sömürgeleşme faaliyetlerinin meşruiyetine dair öne sürdüğü medenileştirme vazifesini çağrıştıran Avrupa merkezci bir diğer ifadedir. Son olarak kitapta yenileşme olgusunun Rönesans, Reform, Aydınlanma Çağı, Fransız İhtilali, Sanayi Devrimi şeklinde tarihsel ve doğal bir sıralama ile verildiği ve Avrupa’nın sürekli gelişme ve iyileşme içerisinde ele alındığı görülmektedir. Dolayısıyla kitapta yenileşme olgusu anlatısında çizgisel ve ilerlemeci bir tarih anlayışı hâkim olduğu görülmektedir.

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırmada Sosyal Bilgiler 7. Sınıf ders kitabında makro bir yapı olarak Yenileşme Olgusu Avrupa’da 16. asırdan itibaren gerçekleşen gelişmeler ve Osmanlı Devletindeki islahatlar Avrupa merkezci söylem analizi özelinde incelenmiştir. Araştırma sonucunda konu başlıkları, yenileşme anlatısını oluşturan cümleler, dil ve üslup bakımından değerlendirilmiş ve yenileşme olgusuna dair mikro yapıda Avrupa merkezci tarih anlayışına ait politik ve ideolojik unsurların yer aldığı tespit edilmiştir. Ders kitabındaki yenileşme olgusuna giriş olarak verilen derebeylik (feodalite), burjuva, ihtilal, sömürgecilik ve kapitülasyon gibi anahtar kelimelerin, Avrupa tarihi ile ilgili Orta çağdan Yakınçağ’a kadar bir dizi gelişme ile ilgili olması, yenileşme olgusuna Avrupa’yı merkez alarak bakıldığını göstermektedir. Keza bu anahtar kelimelerin eski olandan yeni olana doğru sıralanması, tarihi ve toplumu Avrupa özelinde ilerleme olgusu ile ele alındığını göstermektedir. Dolayısıyla kitaptaki yenileşme anlatısı ilerlemeci-çizgisel tarih anlayışına paralellik göstermektedir. Araştırmamızın ilgili bulgusu Şimşek’in (2013, 199) Türkiye’de Tarih Ders Kitaplarında Avrupa Merkezilik çalışmasında ortaya koyduğu değişim ve sürekliliğin tarihsel birer model olarak sadece Avrupa’ya hasredilmesi bulgusu ile de desteklenmektedir.

Bu ilerlemeci tarih anlatısı içinde İslamiyet’in altın çağının uygarlık birikimine katkısına değinilmemesi, ilerlemeyi sadece Avrupa tarihine hasreden ben merkezci bir ilerlemeci tarih anlayışını sergilediği ve uygarlığın gelişiminde

Batı dışı toplumların katkılarını göz ardı etmek gibi ben merkezci bir eğilime sahiptir. Halbuki Collingwood, ilerlemenin bir önceki birikime bağlı olarak gelişen bir süreklilikten ayrı düşünülmemesi gerektiğini vurgulamaktadır. Örneğin Einstein'ın, Newton'un düşüncesini bilmek zorunda olduğunu belirten Collingwood'a göre bir fizikçinin geçmişteki bir gelişmeyi ilk kaynağından okumasa dahi bu gelişmeleri aktaran birilerinden almadan yapamayacağını savunmaktadır (Collingwood, 2015).

Ders kitabında yenileşme olgusu aktarımda diğer medeniyetlerin göz ardı edilmesi ise Hegel'in uygarlık tarihini bölümlemesindeki tasnifine dayanan Avrupa merkezci ilerlemeci tarih anlayışına dayandığı düşünülmektedir. Zira Hegel'e göre uygarlık, çocukluk dönemini henüz özgürlük ve erkinliğine ulaşmadığı Doğu'da yaşamıştır. Tarihin ikinci uğrağı olan Yunan dünyası ise uygarlığın gençlik çağını temsil ettiğini savunan Hegel, Roma imparatorluğunu uygarlığın erkeklik çağı olarak kabul ederken uygarlığın olgunluk ve yetkinlik dönemini ise Germanik imparatorluklar dönemi olduğunu ileri sürmektedir (Hegel, 2006). Buradan hareketle kitapta yer verilen ilerleme ve yenileşmeye dair anahtar kavramların yalnızca Batı Avrupa tarihi ile ilgili olması, ilerlemeci tarih anlayışını; İslam'ın altın çağındaki felsefe bilim birikiminin bu ilerleme dışında tutulması ise yenileşme olgusunun Avrupa merkezci tarih anlayışının etkisinde olduğu söylenebilir.

Yenileşme olgusuna dair başlıklardan ilkinin "Avrupa Gelişiyor, Osmanlı ve Diğer Devletler Etkileniyor" olması; "İslahatlarla Değişen Osmanlı Kurumları" bundan sonra yer verilmesi, Avrupa'yı gelişme kavramı ile bir tutulurken Osmanlı'yı ise bu gelişmeye bağlı bir değişim ile eşleştirilmiştir. Böylelikle kitapta yenileşme olgusunun dayandığı makro yapının Avrupa'yı merkeze alarak onu, dünyanın geri kalan toplumlarını medenileştiren etken bir konuma yerleştirdiği iddia edilebilir. Araştırmanın merkez-çevre, özne-nesne ayrımına dair bulguları, Wallerstein'in Bildiğimiz Dünyanın Sonu: Yirmi Birinci Yüzyılın Sosyal Bilimi isimli çalışmasındaki tespitleri araştırmanın bulgularını desteklemektedir. Wallerstein'e göre on dokuzuncu asırda özellikle Fransızların sömürgeciliğinin meşrulaştırılmasında kullandığı uygarlaştırma misyonu (la mission civilisatrice) referansı, Avrupalı-olmayan halklara bu medeniyet tanımlarının kuşattığı değer ve normların dayatılmasına hizmet etmiştir (Wallerstein, 2000, 189).

Ders kitabındaki makro yapıda görülen bu başlık, Avrupa merkezçiliğinin sömürgeci soy kütüğüne dair bir ayırım olan merkez-çevre yaklaşımını yansıtmaktadır. Bir model olarak merkez-çevre, kapitalizmin sermaye, rekabet, kar bağlamlarındaki tarihsel eşitsizliğini açıklarken kullandığı bir yaklaşım olarak ifade edilen (Wallerstein, 2012). Batının bugünkü ekonomik güç ve hegemonyasını dünya sistemi kavramı ile açıklayan bağımlılık okuluna göre Batı Avrupa, Amerika ve Kanada'nın oluşturduğu ülkeler, politik ve ekonomik açıdan daha güçlü durumdaki merkez ülkeleri temsil etmektedir. Teknolojik üstünlük, sermaye birikimi, teknik donanım gibi araçlara sahip olan bu ülkeler artı değerın zayıf ülkelerden merkeze akmasına olanak sağlayan koşullarla ticaret yapabiliyorlardı (Wallerstein, 2005).

Kitapta Coğrafi Keşifler, Avrupa'da coğrafya bilgisinin ilerlemesi, pusulanın kullanılmaya başlaması ve gemicilik tekniğinin gelişmesiyle okyanusları geçecek sağlam gemilerin yapılmasına dayandırılmaktadır (MEB, 2022, 64). Dolayısıyla Coğrafi Keşiflerden önce Müslüman Arapların kartografya, pusula ve gemicilikte büyük başarılar gerçekleştirdikleri bilinmesine karşılık kitapta Coğrafi Keşifleri ortaya çıkaran gelişmelerde Müslüman Arapların ilgili konulardaki payına yer verilmemiştir. Nitekim Coğrafi Keşiflerin İspanyol ve Portekiz gemiciler tarafından başlatılması ve kullanılan karavel tipi gemilerin ilk defa İspanya ve Portekiz sahillerinde ortaya çıkmaları bu noktada önemli bir tarihsel anekdot olduğunu belirten Chatterton'un araştırmaları bu görüşü desteklemektedir (Chatterton, 1909).

Yine bu bulgular, coğrafi Keşiflerin gerçekleştirildiği gemilerin yapım tekniğinde Arapların katkılarını teslim eden çağdaş akademik yazın tarafından desteklenmektedir. Söz gelimi Castro, Endülüs'ün Reconquista ile Müslümanların elinden alınmasından sonra güney İber Yarımadası'ndan sınır dışı edilmeyen Arapların yeni Hıristiyan yöneticilerin yönetimi altında tekneler ve gemiler inşa etmeye devam ettiğini belirtmektedir (Castro, 2008, s. 76). Sezgin'e göre (2016, 44) Avrupalılar sadece bir hayli gelişmiş kartografya bilgisine dair onlarca materyale değil; astronomik denizcilik bilimi ile ilgili birçok şeyi Araplardan almışlardı. Bununla birlikte Coğrafi Keşiflere çıkarken uzak diyarlardan elde ettikleri birçok haritadan yararlanmışlardı.

Benzer şekilde kitapta Rönesansı ortaya çıkaran entelektüel kaynaklarda İslam felsefe biliminin payına yer verilmemiştir. Rönesans'ın başlamasında Bizanslı bilim insanlarının İtalya'ya geçerek burada Bizans edebiyatının kütüphanelerini, aydın derneklerini ve akademilerini kurdular" (MEB, 2022, 67) ifadesi, yenileşme olgusunun

Rönesans özelinde tarihsel olarak eksik bir şekilde anlatıldığını göstermektedir. Halbuki İtalya'ya eski Yunanca metinlerin ulaşması Bizanslı entelektüellerinden üç asır önce Sicilya ve Endülüs üzerinden Müslüman Araplar tarafından gerçekleştirilmiştir. Nitekim Karamuk (1993) ve Kutluer'e (1999) göre Sicilya'ya Yunan kaynaklarının girişi Sicilya Kralı ve Kutsal Roma germen İmparatoru II. Friedrich'in İslam dünyası ile girdiği özel entelektüel ve bilimsel münasebetlerin şekillendirdiği bir kültürel sürecin sonucunda gerçekleştiğini belirtmektedir.

Buna karşın bu durum Rönesans olgusu içerisinde ders kitaplarında isim olarak dahi yer verilmediği tespit edilmiştir. Ayrıca Rönesans döneminin ortaya çıkışında on Avrupalı bilim insanının ismi anılıp çalışma alanları tanıtılırken sadece üç Müslüman felsefe-bilimciye ismen yer verildiği görülmektedir (MEB, 2022, s. 67-68). Bu isimlerin, İslam felsefe geleneğinde Aristotelesçi geleneğin devamı ve takipçileri olarak tanındıklarından onun, İslamiyet'in altın çağındaki yorumcuları ve tilmizleri olarak adlandırıldığı (Hazard, 1996) düşünülduğünde ders kitabındaki bu bulgunun dahi Avrupa merkezci bir tarih anlayışına denk düştüğü söylenebilir.

Halbuki Filoloji, Alman alim Dag Nikolaus Hasse'ye göre Rönesansın başladığı 15. asırdan 18. asra kadar Müslüman filozof ve bilim adamlarının kitaplarının baskı sıklığı Avrupa kökenli düşünür ve bilim adamlarından kat kat fazla olmuştur. Bu sebeple Rönesans dönemini de kapsayan erken modern çağ boyunca entelektüel kültürünün merkezi bir parçası olduğunu savunan Hasse; İslam felsefesine ait bilimsel birikimin Avrupa üzerindeki etkisi, ona okutulan ders kitaplarında yer alması için yeterli gerekçeyi oluşturmaktadır (Akti, 2020). Araştırmanın kitaptaki bilim insanlarına dair Avrupa merkezci bakış açısı hususundaki bulguları, Topçu'nun (2021) Türk ve Yunan ders kitaplarında bilim adamları isimli çalışmasının bulguları ile de örtüşmektedir. Türkiye'de okutulan ders kitaplarında adı geçen bilim adamlarının %44,4'ünün diğer medeniyetlere mensup olduğunu tespit edildiği ilgili araştırmada, Türk ders kitaplarının, Avrupa merkezci bakış açısının etkisi altında olduğu belirtilmektedir.

Yenileşme olgusunun aktarımında Coğrafi keşifler ve Rönesans dönemini hazırlayan kaynakların, İslamiyet'in altın çağındaki öncüleri belirsiz hale getirilmiştir. Bu durum Avrupa'daki gelişmelerin tarihsel süreçteki birikimsel yapısını göz ardı ederek ilerleme ve gelişme konularında tarihte bir kırılma noktası olmuş gibi anlaşılmasına neden olacak niteliktedir. Bu durumu tarihsel kültürsüzleştirme olarak niteleyen Khella'ya göre (2005) Avrupa merkezci tarih anlayışı, kültürsüzleştirmeyi bir medeniyetin diğerleri üzerindeki baskının süslü şekilde ifadesi ve yok edilmesi olarak ifade etmektedir. Khella, Avrupalıların bunu somutlaştırma biçimlerinden birini de Avrupa dışı ve Arap tarihi öğelerinin Latinleştirilmesi ve Grekleştirilmesi olarak tanımlamaktadır. Bu bakımdan birçok İslam filozofunun isimlerinin Batı kaynaklarında Latince telaffuz edilmesi, Avrupa dışı Arap-İslam öğelerinin Latinleştirilmesi açısından önemli bir örnektir. Söz gelimi, Farabi, İbni Sina, İbni Rüşd ve Razi gibi filozoflar, Avrupa'da Alfarabus, Avicenna, Averroes ve Rhazes olarak Latince gramere uygun isimleri ile tanınmaktadır. Böylelikle bilim ve felsefenin soy kütüğünün sadece Avrupa'ya hasredilmesine hizmet edilmesine dolayısıyla bu konudaki kavram ve olguların Avrupa'dan bağımsız bir şekilde düşünülmemesine ve diğer toplumların kendi otantik deneyim ve değerlendirmelerinin ortaya çıkmasının önüne geçmektedir (Özdemir, 2019).

Uygarlığın teşekkülünde önemli bir işleve sahip felsefi ve bilimsel birikimin ders kitaplarında Avrupa merkezci bir anlayışla aktarımı, nesillerin genel olarak insanlık tarihi konusunda yanılsamalara özel olarak da kendi tarihlerine dair yanlış düşüncelere sebep olabilir. Ayrıca mensup oldukları toplumun uygarlık tarihinde işgal ettiği yeri bulanıklaştırabilir. Böylesi travmatik bir durum insanların olumlu kimlik gelişimleri ve gelecek tasavvurları açısından olumsuz sonuçlar doğurabilir. Bu sebeple başta tarihçiler olmak üzere aydın ve entelektüeller özgün akademik sorumluluğu üstlenmeleri gerekir. Buna karşın Avrupa merkezci sözünün dahi batı ben merkezçiliği ile ilgili olduğu göz önüne alındığında bu hegemonyaya karşı ideolojik bir tutum olarak üretilen garbiyatçı söylem, yeni bir tür post kolonyalizme hizmet etmektedir. Dolayısıyla Batılıların oryantalizmi kadar Doğuluların yaptığı garbiyatçılığının da Avrupa merkezçiliğe katkıda bulunduğu iddia edilebilir (Xie, 1997).

Yine kitapta yenileşme olgusunun alt yapılarından birisi olan Fransız İhtilali'nin ortaya çıkardığı eşitlik, özgürlük, adalet, cumhuriyet gibi kavramlardan ilk üçü sosyal yapı ile alakalı iken Osmanlı Devleti özelinden bunların azınlıkların isyanları ve devletleşmeleri ile ilişkilendirilmesi kitaptaki yenileşme söyleminin politik ve ideolojik bir çerçevede alındığını göstermektedir (MEB, 2022, 72). Son tahlilde bu araştırmanın bulgularından yola çıkarak Sosyal Bilgiler 7. Sınıf ders kitabındaki Yenileşme olgusu anlatısının, Avrupa merkezci tarih anlayışının etkisinde kaldığı görülmektedir. Ders kitabında bu anlayış öncelikle tarihsel gelişme ve sürekliliğe dayalı ilerlemeci tarih tasarımı ve Avrupa'yı modern medeniyetin taşıyıcısı olduğu kabulüne dayalı merkez-çevre modelinde kendini göstermektedir. Yine yenileşme olgusu kurgulanırken Avrupa, diğer medeniyetler üzerinde kaçınılmaz etki bırakan bir özne, geri kalan medeniyetlere ise Avrupa'da ortaya çıkan gelişmelerin etkisinde edilgen bir nesne

konumunda yer verildiği tespit edilmiştir. Bu yönleri ile yenileşme olgusu anlatısının politik ve ideolojik bir tutum içinde aktarıldığı görülmektedir. Araştırmanın bulgularına bağlı olarak yenileşme olgusu anlatısı Avrupa merkezci söylemlerden arındırılması amacıyla sunulacak öneriler ise aşağıdaki başlıklar altında toplanabilir.

1. Yenileşme olgusu Avrupa merkezci ilerleme ve süreklilik kavramları yenine, yatay düzlemde diğer medeniyetleri de içine alan bir bağdaştırıcılık içinde verilmelidir. İlerleme ve sürekliliğinin farklı kültürlerin etkileşimleri bunların sonucundaki değişimin bağlamında ele alınması, öğrencilere kültürel anlayışlarını genişletme ve tarihsel olayları daha derinlemesine değerlendirme fırsatı verebilir.
2. Gelişme ve değişime ait olay ve olgular, sanki tarihte bir aşdan diğerine geçilmiş gibi tek bir medeniyetin katkısı ile gerçekleştiği kabulü yerine, kronolojik olarak birçok medeniyetin birikimsel ürünü olduğuna dair bir anlatı içinde sunulmalıdır. Yerel kaynakların şahitliğinde farklı bölge ve kültürlerin tarihlerine yer verilerek çoklu bakış açıları oluşturulmalıdır. Bu amaçla öğrencilere, Avrupa dışındaki tarihleri farklı açılardan anlama ve değerlendirme becerileri kazandıracak içerikler sunulmalıdır. Böylece ders kitabı, yerel kaynaklara daha fazla yer vererek, öğrencilere tarihsel olayları ve süreçleri yerel kültürlerin bakış açısından anlama fırsatı sunabilir.
3. Kitaptaki yenileşme olgusunun tarihi aktarılırken içerik, öğrencilere eleştirel düşünme becerilerini kazanabileceği bir şekilde düzenlenmelidir. Böylelikle öğrenciler, tarih yazımındaki önyargıları tanıma, sorgulama ve eleştirme becerilerini geliştirebilirler. Bu öneriler, Sosyal Bilgiler ders kitabındaki yenileşme olgusu anlatısının Avrupa merkezci tarih anlayışından kurtarılmasına ve daha kapsayıcı, çeşitli ve etkileyici bir tarih öğrenimine hizmet edebilir.

Araştırma ve Yayın Etiği

Bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Araştırmacıların katkı oranı beyanı: Birinci yazar %50, İkinci yazar %50.
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

KAYNAKÇA

- Abanoz, G. (2024). Askeri teknolojinin medeniyet birikimi açısından doğurduğu çelişki: logos ve şiddet. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (33), 181-202. <https://doi.org/10.56597/kausbed.1397723>.
- Âmin, S. (2018). *Avrupa-merkezcilik bir ideolojinin eleştirisi*. M. Sert (Çev.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Aslan, E. (2006). Neden tarih öğretiyoruz. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, (20), 162-173.
- Akti, S. (2020). İslam düşünce geleneğinin batı dünyasına etkileriyle ilgili tartışmaları Dag Nikolaus Hasse üzerinden okumak. *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 10, 29-47.
- Blaut, J. M. (2015). *Sömürgeciliğin dünya modeli coğrafi yayılmacılık ve Avrupa merkezli tarih*. S. Behçet (Çev.). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Castro, F. (2008). In Search of unique iberian ship design concepts. *Historical Archaeology*, (42)2, 63-87
- Chatterton, E. K. (1909). *Saling ships the story of their development form the earliest times to the present day*. London: Sidgwick & Jackson LTD.
- Collingwood, R. G. (2015). *Tarih tasarımı*. K. Dinçer (Çev.). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Çıvgın, İ ve Yardımcı, R. (2007). *İlkçağ tarihi*. Ankara: Maya Akademi.
- Demircioğlu, İ. H. (2005). *Tarih öğretiminde öğrenci merkezli yaklaşımlar*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Frank, A. G. & Gills, B. K. (2003). 5000 yıllık sistem: Disiplinler arası bir giriş. A. Frank & B. K. Gills (Ed.). *Dünya sistemi Beş yüzyıllık mı beş bin yıllık mı?* E. Soğancılar (Çev.). İstanbul: İmge Kitabevi.
- Hazard, 1996). *Batı düşüncesindeki büyük değişme*. E. Güngör (Çev.). İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- Hegel, G. W. (2006). *Tarih felsefesi*. A. Yardımlı (Çev.). İstanbul: İdea Yayınevi.
- Karamuk, G. (1993). II. Friedrich von hohenzaufen'in İslam dünyası ile ilişkileri ve Arapça kroniklere yansımaları. *Bellekten*, 57(219), 447-479.
- Khella, K. (2005). *Avrupa merkezci tarihsel bilincin yıkımı: Ünlü tarih*. İ. Kaygusuz (Çev.). İstanbul: Su yayınevi.
- Kutluer, İ. (1999). İbn Seb'in, *İslam Ansiklopedisi*, (C. 2.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 306-312.
- McEvedy, C. (2004). *Orta çağ tarih atlası*. A. Anadol (Çev.). İstanbul: Sabancı Üniversitesi.

- MEB. (2022). *Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Sosyal Bilgiler 7 Ders Kitabı*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı.
- Nakip, T. (2104). Eurocentrism in world history textbooks: The case of canada. *İslâm Araştırmaları*, (32), 127-154.
- Özdemir, M. (2019). Avrupa-merkezcilik ve tarih yazımı sorununun bilimsel ve kültürel bilgiye etkisi. *Universal Journal of History and Culture*, (1)1, 12-22.
- Said, (2017). *Şarkiyatçılık, Batının şark anlayışları*. B. Yıldırım. (Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Safran, M. (2014). Tarih nerededir, tarih nasıl öğretilir? M. Safran (Ed.). *Tarih Öğretmenleri İçin Özel Öğretim Yöntemleri içinde* (s. 19-22), İstanbul: Yeni İnsan Yayınları.
- Sezgin, F. (2016). *İslam'da bilim, teknik*. (Cilt: I). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınlar.
- Soykan, Ö. N. (1999). Hegel sisteminde tarih felsefesi betimleyici-eleştirel bir giriş *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1999, (40), 271-289.
- Stearns, P. N. (2009). Neden tarih öğreniyoruz? (Why study history?). E. Dinç (Çev.). *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (2)1, 118-127.
- Şimşek, A. (2013). Türkiye'de tarih ders kitaplarında Avrupamerkezcilik. *İnsan & Toplum*, 3(6), 193-222.
- Topçu, E. (2021). Türk ve Yunan ders kitaplarında bilim adamları. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(38), 69-103
- Van Dijk, T. A. (1988). *News analysis case studies of international and national news in the press*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Van Dijk, T. A. (1993). Principles of critical discourse analysis. *Discourse & Society*, 1993, (4)2, 249-283.
- Van Dijk, T. A. (2001). *Critical discourse analysis*. D. Schiffrin, D. Tannen, & Heidi E. Hamilton (Ed.). *In The Handbook of Discourse Analysis* (352-371). Blackwell Publishers.
- Wallerstein, I. (2000). *Bildiğimiz dünyanın sonu: Yirmi birinci yüzyılın sosyal bilimi*. T. Birkan (Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Wallerstein, I. (2005). *Dünya sistemleri analizi*. E. Abadanoğlu ve N. Ersoy (Çev.). İstanbul: Aram Yayıncılık.
- Wallerstein, I. (2012). *Tarihsel kapitalizm ve kapitalist uygarlık*. N. Alpay (Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Xie, S. (1997). Rethinking the Problem of postcolonialism. *New Literary History*, 28(1), 7-19.
- Yardım, G. & Doğruel, H. (2019). Eleştirel söylem çözümlemesi bağlamında haber metinlerinin incelenmesi: pippa bacca cinayeti örneği. *Erciyes İletişim Dergisi*, (6)1, 137-148.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayınevi.